

«Θαλής – Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην αστική Ελλάδα του 20ού αιώνα: σύλλογοι, δίκτυα κοινωνικής παρέμβασης και συλλογικές υποκειμενικότητες»

Β' κοινό σεμινάριο ερευνητικών ομάδων, Μυτιλήνη, 13/4/2013

Μαρία Πρέκα,

«Εκδοχές 'νεότητας' και δράσεις για νέους στον εθνικό λόγο. Το παράδειγμα του Συλλόγου προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων»
(κείμενο υπό διαμόρφωση)

Ο Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων (ΣΔΕΓ) ως αντικείμενο εξέτασης της συγκεκριμένης μελέτης περίπτωσης αποτελεί κατεξοχήν τυπική μορφή δημόσιας κοινωνικότητας, μεγάλο μέρος δράσεων της οποίας απευθύνεται σε νέους/ες. Σημείο εκκίνησης της έρευνας θα αποτελέσει η ίδρυση της συλλογικότητας, η οποία πραγματοποιείται στο γύρισμα της δεκαετίας του 1860. Στη συνέχεια θα διασχίσουμε τον παραγμένο 19^ο αιώνα για να φθάσουμε μέχρι το τέλος των βαλκανικών πολέμων. Η εστίαση σε αυτή τη διευρυμένη χρονικότητα θα μας επιτρέψει να εξετάσουμε πώς και για ποιους λόγους η «νεότητα» αναδεικνύεται σε κεντρικό σημείο της δημόσιας παρέμβασης του συλλόγου, καθώς και με ποιους τρόπους είναι πιθανό η αναφορά στη «νεότητα» να επιδρά και να αναδιαμορφώνει τις μορφές και το περιεχόμενο της παρέμβασης αυτής.

Πιο συγκεκριμένα, εκκινούμε από την παραδοχή ότι για να διερευνήσουμε αποτελεσματικά τις πολιτικές του ΣΔΕΓ που σχετίζονται με τους νέους/ες, κατά τον 20ό αιώνα πρέπει να εξετάσουμε τη συγκεκριμένη συλλογικότητα ως μηχανισμό από την ίδρυσή του, προκειμένου να είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε τη δομή του, τις σχέσεις του με άλλους μηχανισμούς, θεσμικούς και μη, τη στρατηγική του και τις πρακτικές μέσω των οποίων επιχειρεί να την εφαρμόσει.

Έτσι, όταν, μετά την ψήφιση του συντάγματος του 1864, οι πάσης φύσεως φανερές και μυστικές «Εταιρείες» της προηγούμενης περιόδου δίνουν τη θέση τους στους «Συλλόγους», έρχεται η ώρα ίδρυσης της συγκεκριμένης συλλογικότητας η μακροβιότητα της οποίας –ο ΣΔΕΓ πλήρης νοήματος και σκοποθεσίας βρίσκεται ακόμη εν ζωή- έμελλε να αποδειχθεί εξίσου εντυπωσιακή με τη δράση της. Στις 3 Απριλίου 1869, συντάσσεται και υπογράφεται το καταστατικό ίδρυσης του ΣΔΕΓ. Σύμφωνα με το ιδρυτικό κείμενο, ο σκοπός του συλλόγου συνίσταται στη διάδοση

των ελληνικών γραμμάτων. Μέσα για την επίτευξη του σκοπού αυτού ορίζονται, σε συνάρτηση πάντα με τους πόρους του, η σταδιακή ίδρυση σχολείων αρρένων και θηλέων και συνεπώς η εισαγωγή και διάδοση της στοιχειώδους παιδείας και των καταλληλότερων μεθόδων διδασκαλίας, με τη συγγραφή και διανομή χρησίμων συγγραμμάτων.¹ Άρρητο, πάντως, αν και σημαίνουν διακύβευμα για τη συλλογικότητα συνιστά η διάδοση των ελληνικών γραμμάτων και η εγχάραξη της ελληνικής εθνικής συνείδησης στους διεκδικούμενους από τους βαλκάνιους ανταγωνιστές πληθυσμούς της Μακεδονίας και Θράκης.

Κατά συνέπεια, όπως ήδη επισημάναμε μεγάλο μέρος των δράσεων του συλλόγου, αφορούσε τις εκπαιδευτικές ανάγκες των ελληνορθόδοξων –ελληνόφωνων και ξενόφωνων- κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ίδρυσε σχολεία, στήριξε οικονομικά άλλα φτωχών κοινοτήτων, απέστειλε διδακτικό προσωπικό, βιβλία και εποπτικά μέσα. Επιπλέον, σε συνέδρια που ο ίδιος διοργάνωσε, ωστόσο στο παρασκήνιο,² κατέθεσε προτάσεις για τη βελτίωση του παρεχόμενου εκπαιδευτικού έργου στους Ελληνόπαιδες «εν τοις εκπαιδευτηρίοις» κυρίως της «έξω Ελλάδος».

Πρώτος πρόεδρος του Συλλόγου εκλέγεται ο Αλέξανδρος Σούτζος, και αντιπρόεδρος ο Γεώργιος Βασιλείου. Εμπνευστής, όμως, της ίδρυσης της συγκεκριμένης συλλογικότητας είναι ο Γρηγόριος Παπαδόπουλος,³ ο οποίος και υπογράφει στο καταστατικό ως γραμματέας, θέση που διατηρεί μέχρι το θάνατό του

¹ *Η δράσις του συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969*, Ο εν Αθήναις σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων, Αθήνα 1970, 55.

² Πρόκειται για το «Εν Αθήναις Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων», το οποίο συγκαλείται κατά πρόσκληση του φιλολογικού συλλόγου «Παρνασσός» το 1879 και για το «Πρώτο Ελληνικόν Εκπαιδευτικόν Συνέδριον», το οποίο συνδιοργανώνεται από τον ΣΔΕΓ, τον «Παρνασσό» και τον «Σύλλογο προς διάδοσιν των ωφελίμων βιβλίων» το 1904 στην Αθήνα.

³ Ο Γρ. Παπαδόπουλος, πατέρας της δασκάλας και παιδαγωγού Αρσινόης Παπαδοπούλου, γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1819 και πέθανε στις Σέρρες το 1873. Σε ηλικία 2 ετών έμεινε ορφανός από πατέρα ενώ ο εκ μητρός παππούς του, τραπεζίτης, απαγχονίσθηκε με την έκρηξη της επανάστασης. Με σπουδές στο σχολείο των Γάλλων Λαζαριστών στην Αίγυπτο και στη συνέχεια στο Γυμνάσιο της Σύρου με καθηγητή το Νεόφυτο Βάμβα, προοριζόταν για σπουδές Ιατρικής από το θείο και χρηματοδότη του, γι' αυτό και πήγε στο Παρίσι το 1836. Η Ιατρική ωστόσο δεν μπόρεσε να τον κερδίσει. Προτίμησε «τας φιλολογικάς, αρχαιολογικάς και φιλοσοφικάς μελέτας». Μελέτησε το κατάλληλο για εισαγωγή στην Ελλάδα εκπαιδευτικό και παιδαγωγικό σύστημα και συνέλαβε την ιδέα ίδρυσης στην Αθήνα, Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου, για τη διευκόλυνση των «εν ταις επαρχίαις και τη Ανατολή» νέων που δεν μπορούσαν εύκολα να μείνουν στην Αθήνα χωρίς επιτήρηση. Ο Αλ. Μαυροκορδάτος, ο οποίος γνώριζε καλά τον Γρ. Παπαδόπουλο, τον κάλεσε το 1844 κατά τη διάρκεια της πρωθυπουργίας του να έρθει στην Ελλάδα για να βοηθήσει με τις γνώσεις του την εκπλήρωση εκπαιδευτικών και παιδαγωγικών σκοπών. Το κύριο βάρος των ενεργειών του μέχρι και το θάνατό του στρεφόταν στην αντιμετώπιση των ενεργειών «του Πανσλαβισμού εν τη Ανατολή».

το 1873.⁴ Στο βιογραφικό σημείωμα, που συντάσσει ο Διονύσιος Στεφάνου⁵ για τον Γρ. Παπαδόπουλο, αφού μας πληροφορεί ότι σχεδίαζε την «σύστασιν Συλλόγου» από το 1866, συνεχίζει σημειώνοντας ότι την πραγματοποίηση του «μεγάλου τούτου σχεδίου κατώρθωσε τη βοήθεια ανδρών των κρατίστων εν τοις γράμμασι και τω πλούτῳ και τη κοινωνική υπεροχή οίοι ο Αλέξανδρος Σούτζος, ο Κωνσταντίνος Δόσιος, ο Μάρκος Ρενιέρης, ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος, ο Παναγιώτης Ρομπότης, ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, ο Λέων Μελάς, ο Ιωάννης Πανταζίδης, ο Παύλος Λάμπρος, ο Χαρίλαος Τρικούπης κλπ».⁶

Όπως παρατηρούμε, πολλές από τις προσωπικότητες της οικονομικής, πνευματικής και πολιτικής ελίτ του ελληνικού κράτους, που αποτελούν ιδρυτικά μέλη του συλλόγου δεν έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα αλλά σε διάφορες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου άκμαζαν ελληνορθόδοξες κοινότητες, για τις οποίες έτρεφε βλέψεις το ελληνικό βασίλειο στο πλαίσιο της συγκυρίας του αλυτρωτισμού. Οριοθετείται, επομένως, ένα ενδιαφέρον πεδίο έρευνας στο οποίο αναζητώνται οι τρόποι με τους οποίους η ποικιλία της δράσης του ΣΔΕΓ συγκροτεί εκδοχές νεότητας συμβατές με τον εθνικό λόγο και τους μετασηματισμούς ή τις συνέχειες αυτού του λόγου. Βασικό ερώτημα της έρευνας είναι πώς συγκροτείται η έμφυλη διάσταση της «νεότητας» μέσα από το λόγο του συλλόγου και κατά συνέπεια πώς σχεδιάζεται η εκπαίδευση που προορίζεται γι' αυτήν, ανάλογα αν είναι «αρρένων» ή «θηλέων», από ανθρώπους μάλιστα που συχνά κατάγονται από τις περιοχές παρέμβασης του ελληνικού κράτους, αν και δραστηριοποιούνται εντός των ορίων του.

Επίσης, η κοινωνική φυσιογνωμία των ιδρυτών του συλλόγου –ανάμεσα στους οποίους ξεχωρίζουν διοικητές της Εθνικής Τράπεζας, καθηγητές Πανεπιστημίου, διπλωμάτες, πρωθυπουργοί- και συνακόλουθα η οικονομική και πολιτική τους εμβέλεια εγγυώνται την οικονομική αναπαραγωγή του μηχανισμού που δομείται, τη δυνατότητα συνεχούς διεύρυνσης του δικτύου του συλλόγου σε όλους του τομείς του

⁴ Το πρώτο Δ.Σ. του ΣΔΕΓ αποτελούσαν οι: Αλέξανδρος Σούτζος πρόεδρος, Αλέξανδρος Βασιλείου αντιπρόεδρος, Παύλος Λάμπρος ταμίας, Γρηγόριος Παπαδόπουλος γραμματέας, Κωνσταντίνος Δόσιος σύμβουλος, Κωνσταντίνος Κωστής σύμβουλος, Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος σύμβουλος, Μάρκος Ρενιέρης σύμβουλος, Παναγιώτης Ρομπότης σύμβουλος.

⁵ Μαθητής του Γρ. Παπαδόπουλου στο «Ελληνικό Εκπαιδευτήριο» και βιογράφος του, προσωπικός φίλος του Χαρίλαου Τρικούπη και μέλος για μια ορισμένη περίοδο του συμβουλίου του ΣΔΕΓ.

⁶ *Η δράσις του συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969*, ό.π., 20.

δημόσιου πεδίου καθώς και του πολλαπλασιασμού των δυνατοτήτων παρέμβασής του τόσο εντός όσο και εκτός των ορίων του ελληνικού βασιλείου.

Πρόκειται, επομένως, για ένα σύλλογο που κατέχει ειδική θέση στην ιστορία των συλλόγων οι οποίοι ιδρύονται και δρουν το διάστημα που ορίζει η κοινή μας έρευνα, όχι μόνο εξαιτίας της στενής συνεργασίας ή και καθοδήγησης που φαίνεται να προσφέρει σε αντίστοιχους συλλόγους τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά και επειδή, λόγω της σύνθεσής του, συνδιαμορφώνει με τους επίσημους κρατικούς φορείς τον κυρίαρχο λόγο. Υπό την έννοια αυτή, προσφέρεται για να παρακολουθήσουμε τις αναπαραστάσεις για τη «νεότητα» που δημιουργεί ο κυρίαρχος εθνικός λόγος. Συγχρόνως, η μακρά πορεία του συλλόγου στο χρόνο επιτρέπει να μελετηθούν πιθανοί μετασχηματισμοί των αναπαραστάσεων αυτών. Συνακόλουθα, μας δίνει τη δυνατότητα να μελετήσουμε σε ποιο βαθμό και σε ποια κατεύθυνση μετασχηματίζονται οι πρακτικές και οι παρεμβάσεις του συλλόγου, καθώς και οι τρόποι με τους οποίους αυτές διαμορφώνονται δίπλα ή σε αντιπαράθεση με τις κρατικές πολιτικές. Επίσης, σε ποιο βαθμό ο ενδεχόμενος μετασχηματισμός είναι αποτέλεσμα προσαρμογής στις εξωτερικές συνθήκες ή/και αποτέλεσμα της δυναμικής που αναπτύσσεται μέσα του, από τις προσωπικές στρατηγικές των μελών του.

Το τεκμηριωτικό υλικό το οποίο θα στηρίξει τις υποθέσεις μας προέρχεται από το αρχείο του ΣΔΕΓ, δευτερευόντως από το ιστορικό και διπλωματικό αρχείο του ΥΠΕΞ και τέλος από το αρχείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρίας (ΦΕ). Ειδικότερα, τα τεκμήρια από το αρχείο του ΣΔΕΓ προέρχονται από την αλληλογραφία του συλλόγου με το ΥΠΕΞ. Η αλληλογραφία αυτή καλύπτει τις ανάγκες επικοινωνίας του ΣΔΕΓ τόσο με την κεντρική υπηρεσία του ΥΠΕΞ όσο και με τους Έλληνες προξένους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Επίσης από το αρχείο του ΣΔΕΓ θα χρησιμοποιήσουμε τις λίγες αλλά πολύ χρήσιμες εκθέσεις πεπραγμένων του, οι οποίες χρονικά καλύπτουν την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Τέλος, το παζλ συμπληρώνουν οι αιτήσεις χορήγησης υποτροφίας σε κορίτσια από τις ελληνορθόδοξες κοινότητες για φοίτηση στα διδασκαλεία της ΦΕ, καθώς και τα θεσμικά/υπηρεσιακά έγγραφα, τα κατά Φουκώ «πειθαρχικά έγγραφα», που συνοδεύουν τις αιτήσεις αυτές.

Λιγότερα ως προς τον αριθμό αλλά μεγάλης αξίας έγγραφα για την ενίσχυση των επιχειρημάτων μας προέρχονται από το αρχείο του ΥΠΕΞ, γιατί συχνά καλύπτουν κενά που δημιουργούνται από τη μελέτη του αρχειακού υλικού του ΣΔΕΓ, το οποίο εμπλουτίζουν με τρόπο εξαιρετικά αποτελεσματικό· παρέχουν, δηλαδή, τη

δυνατότητα να δούμε πώς αναγιγνώσκει το ΥΠΕΞ ή οι προξενικές του υπηρεσίες το ίδιο γεγονός με αυτό που αφηγείται το αρχειακό υλικό του συλλόγου. Δε θα μπορούσαν, τέλος, να λείψουν στοιχεία από το αρχείο της ΦΕ, μια και, όπως φαίνεται, υπάρχουν ανοικτές δίοδοι επικοινωνίας και συνεργασίας των δύο φορέων-μηχανισμών, ΦΕ και ΣΔΕΓ. Χωρίς τη συνεργασία αυτή, ο ίδιος ο μηχανισμός του ΣΔΕΓ θα παρουσίαζε σημαντικά διαφορετικές δέσμες πρακτικών, συνεκδοχικά και λόγων· θα παρουσιαζόταν, κοντολογίς, σημαντικά διαφορετικός.

Θα χρησιμοποιήσουμε επίσης, και πρωτότυπο αλλά δημοσιευμένο υλικό. Πολύτιμο βοήθημα στην κατεύθυνση αυτή είναι η επετειακή έκδοση του συλλόγου για τη συμπλήρωση των εκατό χρόνων της ζωής του με τίτλο *Η δράσις του συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969*.⁷ Στην ίδια κατεύθυνση, εξίσου πολύτιμο για τις υποθέσεις μας είναι το δημοσιευμένο από τον Σπύρο Καράβα υπόμνημα, το οποίο συνέταξε το 1859 ο Ιωάννης Θεοδωρίδης, με τίτλο *Υπόμνημα περί της εν τη Ευρωπαϊκή Τουρκία Θρησκευτικής και Εθνικής ήτοι Πανσλαβιστικής Προπαγάνδας*.⁸

Η διαδικασία αναζήτησης των αποτυπωμάτων του ΣΔΕΓ στο χρόνο και στο χώρο καθώς και των εκδοχών «νεότητας» τις οποίες διαμορφώνει προμηνύεται ιδιαίτερα ενδιαφέρονσα...

⁷ *Η δράσις του συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969*, ό.π.

⁸ Σπύρος Καράβας, *Μακάριοι οι κατέχοντες την γην. Γαιοκτητικοί σχεδιασμοί προς απαλλοτρίωση συνειδήσεων στη Μακεδονία 1880-1909*, Αθήνα 2010, 234-246.

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.